

France Žagar

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

Predstavljanje in vadenje slovničnih oblik

Ko se naravno učimo jezika od svojega okolja, se slovničnih oblik v njem skoraj ne zavedamo. Ko pa pod vodstvom učiteljev primerjamo govornjeni in zapisani jezik, se učimo tujega jezika ali študiramo slovnico, čedalje bolj odkrivamo notranjo urejenost jezika: kako so v njem stalni ali spremenljivi deli (invariantni in variantni deli, oblikovni in pomenski deli).

Pri nas slovnični pouk ni na dobrem glasu. Težko je reči, kaj je vse krivo za to; deloma pa smo morda krivi tudi učitelji sami. Po naših šolah je premalo vznemirljivega raziskovanja jezikovne zgradbe, preveč pa prežanja na odnike od knjižne norme. Premalo je opazovanja in vadenja posameznih slovničnih oblik, pogovarjanja in razpravljanja, preveč pa pisnega preskušanja znanja (testov) in popravljanja (korektur). To dela na učence vtis, da smo učitelji čezmerno pedantni in ne tako dobrohotni, kot naj bi bili.

Kadar je poučevanje slovničnega sestava samo sebi namen, postaja to za otroke in celo za odrasle moreče. Če pa je poučitev o slovnični obliki pomoč, da se učinkoviteje in ustrezneje uporablja jezik, utegne biti to mikavno. V nadaljnjem se bomo omejili na prikazovanje, kako naj učitelj poučuje slovnične oblike.

Najprej si oglejmo, kako se slovnične oblike predstavljajo (prezentirajo). Vzemimo za primer pogojnik v vprašalnih povedih:

Andrej, bi odprl okno?

Matjaž, bi pobrisal tablo?

Marjana, bi mi pokazala svojo zbirko razglednic?

Petra, bi nesla tole pismo Marjetki?

Gospa, bi mi prevedli (pogovorno tudi: prevedla) tole italijansko besedilo?

Gospod, bi mi posodili (pogovorno tudi: posodil) tisoč tolarjev?

Dete, bi mi povedalo svoje ime?

Stalni del je pomožni glagol **bi** in obrazilo **-l** [-u], **-la**, **-li**, **-lo**, drugo pa je od povedi do povedi zamenjano. Kot iz tega vidimo, slovnične oblike omogočajo, da tvorimo veliko različnih povedi določene vrste.

Pri predstavljanju slovnične oblike je treba učencem pokazati:

- kaj oblika pomeni, kako se uporablja,
- kako se tvori, da lahko učenci sami sestavljajo take povedi.

Pomen lahko spoznamo iz položaja, slike, sobesedila ali razlage. V zgornjem primeru pomen najlažje spoznamo iz položaja. To niso vprašanja, na katera se odgovarja z **da** ali **ne**, na te povedi se ljudje navadno odzivajo z zaželenimi dejanji. To so prošnje za različne usluge ali za pomoč. Natančneje

razberemo pomenski odtonek, če primerjamo pare povedi: »*Odpri okno!*« — »*Bi odprli okno?*« Eno je strog ukaz, drugo pa je vljudna prošnja. Primerjalni postopek, tak ali podoben, kot je ta, je pri jezikovnem pouku zelo uporaben.

Oblikovni del povedi, v našem primeru **bi** in **-l [-u], -la, -lo, -li**, lahko predstavimo tako, da ga izraziteje izgovarjamo, ali pa tako, da poved napišemo in nato pomožni glagol in obrazilo pobarvamo, podčrtamo ali damo v okvir. Ko obravnavamo oblikovno stran povedi, lahko naredimo tudi primerjavo med mogočo pogovorno in knjižno obliko: med **b'** in **bi**, med *Gospa, **bi** mi prevedla?* in *Gospa, **bi** mi prevedli?* Tako olajšujemo prehod od pogovorne oblike h knjižni in hkrati kažemo spoštljivost do obeh zvrsti jezika.

Oglejmo si še vzorec primerjanja dveh slovničnih oblik: trdilnega tožilnika in zanikanega roditelja.

Mislimo si, da se učenci pogovarjajo, kaj vidijo in česa ne. Zaradi boljše preglednosti gradiva se lahko omejimo samo na primere v ednini.

Tožilnik: *Vidim Matjaža/ Bredel/ pečil/ jabolko.*

Rodilnik: *Ne vidim Matjaža/ Bredel/ pečil/ jabolka.*

V ta stavčni okvir lahko vstavimo še veliko drugih samostalnikov:

<i>Andrej</i>	<i>Alenka</i>	<i>okno</i>
<i>Jože</i>	<i>Nives</i>	<i>sonce</i>
<i>Toni</i>	<i>Suzi</i>	<i>berilo</i>
<i>grafoskop</i>	<i>slika</i>	<i>ravnilo</i>
<i>stolček</i>	<i>knjiga</i>	<i>pero</i>
<i>slovar</i>	<i>radirka</i>	<i>seme</i>
<i>svinčnik</i>	<i>klop</i>	<i>revše</i>
<i>trikotnik</i>	<i>luč</i>	<i>dekle</i>

Verjetno bodo učenci, ki jim je slovenščina materinščina, večinoma postavljali samostalnike v prave sklone. Samo tu in tam se bo vrnila tudi kaka napaka: *Vidim Tonita.* — *Vidim stolčka.* — *Ne vidim sliko.* Učitelj poskrbi, da je to takoj popravljeno. (*Vidim Tonija.* — *Vidim stolček.* — *Ne vidim slike.*). Tako zboljšuje jezikovni čut svojih učencev.

Pri posploševanju (generalizaciji) najprej ugotavljamo pomensko razliko: enkrat gre za zatrjevanje (afirmacijo), drugič za zanikanje (negacijo). Nato slušno ali s pomočjo zapisov ugotavljamo, kako se zatrjevanje in zanikanje kažeta v tožilniških in roditeljskih končnicah. To je mogoče natančno izvesti samo, če so učenci že primerno umsko zreli.

Glede na spol se tožilniške končnice takole zamenjujejo z roditeljskimi:

$-\emptyset, -a \rightarrow -a; -o \rightarrow -e, -\emptyset \rightarrow -\emptyset, -i; -o, -e \rightarrow -a$

Poleg zamenjav končnic lahko opazimo tudi izpadanje neobstojećih samoglasnikov ali daljšanje osnov (*-t-, -j-, -es-, -n-*). Različne končnice, izpadanje in daljšanje kličejo k razpravljanju, katera končnica se rabi v katerem spolu, sklanjatvenem vzorcu in drugih okoliščinah (živo — neživo, preglas in druge posebnosti). V slovenščini je to precej zapleteno, bolj kot v italijanščini ali angleščini. Končnice obeh sklonov je mogoče uspešno primerjati samo zelo postopno, z veliko motiviranjem in ob upoštevanju zmogljivosti učencev.

Za predstavljanjem jezikovnih oblik pride na vrsto njihovo vadenje (dril). Deloma smo način vadenja že nakazali, več nadržbnosti pa bomo še dodali.

Pri poučevanju materinščine je smiselno vaditi predvsem tiste oblike, pri katerih se pogovorni in knjižni jezik razlikujeta. Vzemimo na primer vadenje glagolske dvojine v nesedanjiku ženskega spola (pogovorno: *sva šle* → knjižno: *sva šli*):

Z Alenko sva šli v kino.
Z Marjeto sva šli v gozd nabirat borovnice.
S Tanjo sva šli v živalski vrt.
S prijateljico sva igrali namizni tenis.
Mateja in Tadeja sta se skrivali.
Teja in Boža sta pekli piškote.
Mama in sestra sta vlagali kumarice.
Babica in mama sta vkuhavalj sadje.

Vadenja je več vrst. Najpreprostejše vadenje je, če učenci v zboru ali kot posamezniki za učiteljem ponavljajo povedi. Ta vaja je smiselna le toliko časa, da določena oblika pride »v usta in ušesa«.

Težje so vaje z zamenjavami, bodisi vaje s spodbujevalnimi besedami ali vaje s prostimi zamenjavami.

Pri vodenih zamenjevalnih vajah učitelj pripoveduje spodbujevalne besede, učenci pa oblikujejo povedi.

gugati se S prijateljico sva se gugali.
kopati se S prijateljico sva se kopali.
igrati šah S prijateljico sva igrali šah.

Pri tej vaji učencem ni treba misliti na vsebino, miselno se usmerjajo samo na obliko. Učitelj pa pri tem pridobi prav tisto obliko, ki je potrebna za izpeljavo slovničnega pravila ali koristna za obvladovanje knjižnega jezika.

Pri prostem zamenjevanju si morajo učenci samostojno izmišljati povedi, v katerih je določena oblika:

Kaj bosta s prijateljico delali v prostem času?
Z Ireno bova gledali televizijo.
Z Metko bova delali torto.
S Petro bova sestavljali dramski prizor.

Ta vaja zahteva od učencev zbranost in domiselnost. Učencem je pred vajo treba dati nekaj časa, da si izmislijo vsak svoj primer. Vadenje največkrat poteka v veselem razpoloženju. Prosto zamenjevanje je zelo podobno uporabi jezika v vsakdanjem življenju.

Kot smo videli, pri različnih vrstah vaj stopa v ospredje zdaj mehanična, zdaj pomenska stran jezika. Načelo je, da mora učitelj posvečati pozornost obema stranema.

Oglejmo si še nekaj primerov pomensko polnejših vaj, tako na domišljijjskih kot na resničnih primerih.

Učenci na primer pri vadenju uporabe nedoločnikov pripovedujejo primere, kot so tile:

Znam plezati po navpični steni.
Znam pilotirati vesoljsko ladjo.
Znam govoriti po kitajsko.

Taki domišljijjski primeri ustvarjajo veselo ozračje v razredu. Včasih kak učenec pove tudi nespodobno ali izzivalno poved, npr. *Znam desetkrat zapovrstjo prdniti.* Tega ne kaže šteti za predrznost, temveč prej za sproščenost, domiselnost in težnjo po poživljanju vaje, ker morda postaja že enolična.

Prav pa je, da učitelj naprosi učence, naj pripovedujejo poleg domišljjskih tudi resnične primere, ker je to bližje uporabi jezika v vsakdanjem življenju. Tako tvorijo takele povedi:

- Znam plavati (pogovorno: plavat), ne pa se smučati.*
- Znam peči (pogovorno: pečt) palačinke, ne pa plesati.*
- Znam plezati po drevju, ne pa šofirati.*
- Znam teči (pogovorno: tečt) kot zajec, ne pa plesti jopico.*

Tako smo na kratko pregledali, kako se predstavljajo in vadijo slovnične oblike. Predstavljanje oblike glede na njen pomenski in tvorbeni del zagotavlja zavestno poznavanje jezika, vadenje pa tudi obvladovanje jezika v praksi. Vsako slovnično obliko je mogoče predstavljati in vaditi ob različnem jezikovnem gradivu, zato ima učitelj veliko možnosti, da si zamišlja nove, izvirne načine obdelave. Za poučevanje slovnice velja pregovor: Več poti vodi v Rim.

Res pa je tudi, da kljub velikemu številu možnosti za izvedbo pouka slovnična ura velikokrat uspe le deloma. Učitelj zasnuje zanimivo učno uro, tako z risanjem, pevskimi vložki in gibalnimi vajami, vendar se učenci pri njej ne naučijo ničesar novega, ničesar koristnega. Včasih pa učitelj posreduje globoka jezikoslovna spoznanja, toda učenci nimajo občutka, da je to za vsakdanje sporazumevanje kaj pomembno, in njegovega razglabljanja ne sprejmejo tako, kot bi bilo treba. Vsako uro jezikovnega pouka je mogoče opazovati z dveh vidikov: Kako je zanimiva? Kako je produktivna? Razume se, da učenci doživljajo in sprejemajo predvsem veselo stran pouka, učitelj pa mora razmišljati tudi o njegovi učinkovitosti in koristnosti.